

УДК 316.612+316.625]-053.6(043.3)

Борис ЯКИМЧУК

кандидат психологічних наук, професор,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

<https://orcid.org/0000-0002-3303-6478>

e-mail: boris18667@gmail.com

РОЗВИТОК СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОНТОГЕНЕЗИ

У статті розглянуто три умовних етапи (асоціальна спрямованість у дитячому, підлітковому та юнацькому віці), виокремлених на основі аналізу подібності та відмінності проявів асоціальної спрямованості особистості різних вікових груп, подібно до розвитку агресивності та антисоціальної поведінки у різні періоди онтогенезу за Паттерсоном. Відповідно до віку визначається своєрідність відхильної поведінки та асоціальної спрямованості особистості на усіх етапах онтогенезу. Аналіз даних, що стосуються розвитку цих девіацій, з усією очевидністю показує своєрідність кожної із них на різних вікових етапах. При цьому характерно, що різні форми поведінки, пов'язані із ризиком для здоров'я, не просто актуалізуються на різних вікових етапах, але і мають, вірогідно, особливе культурне значення, яке у певному віці і є для школярів і студентів одним із засобів як саморегуляції, так і вирішення певних, відповідних віку соціально-статусних завдань.

Ключові слова: дитячий вік; підлітковий вік; юнацький вік; асоціальна спрямованість; відхильна поведінка; особистість.

Borys YAKYMCHUK

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

DEVELOPMENT OF PERSONALITY ORIENTATION IN ONTOGENESIS

The article considers three conditional stages (asocial orientation in childhood, adolescence and youth), identified on the basis of an analysis of the similarities and differences in the manifestations of asocial orientation of personalities of different age groups, similar to the development of aggression and antisocial behaviour in different periods of ontogenesis according to Patterson. The peculiarity of deviant behaviour and antisocial orientation of the personality at all stages of ontogenesis is determined according to age. Analysis of data on the development of these deviations clearly shows the peculiarity of each of them at different age stages. At the same time, it is characteristic that various forms of behaviour associated with health risks are not only actualised at different age stages, but also have, most likely, a special cultural significance, which at a certain age is one of the means of self-regulation for schoolchildren and students, as well as a solution to certain age-appropriate social status tasks.

Researchers identify typical reasons for the formation of antisocial tendencies and deviant behaviour in younger schoolchildren: low level of school maturity; difficulties in mastering the role of a student and meeting the requirements and norms of the educational institution; lack of stable motivation to learn, depersonalisation; high fatigue, exhaustion of mental processes; intolerance of educational load; conflicts with teachers; low sociometric status of the child in a peer group. Antisocial tendencies in adolescence most often manifested themselves in the following forms: in male students – involvement in antisocial groups, crimes

against the person, theft, robbery, criminal business, alcohol and drug use; in female students, sexual addiction, early sexual activity, prostitution, alcohol consumption, running away from home, and increased aggression are more common.

Keywords: childhood; adolescence; youth; antisocial orientation; deviant behaviour; personality.

<https://doi.org/10.31891/PT-2026-1-9>

Стаття надійшла до редакції / Received 11.01.2026

Прийнята до друку / Accepted 16.02.2026

Опубліковано / Published 26.03.2026

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

© Якимчук Борис

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В українській та зарубіжній психології питання формування асоціальної спрямованості особистості та девіантної поведінки пов'язуються з процесом розвитку особистості. З точки зору розвитку особистості в онтогенезі відхильна поведінка неповнолітніх обумовлена суперечністю між адаптивним характером життя на основі виконання норм, що представляє собою соціотипічну поведінку, і процесом розвитку, на який орієнтований неповнолітній. Розвиток асоціальної спрямованості та прояви відхильної поведінки особистості є однією із значущих психолого-педагогічних проблем. Сучасні учні активно демонструють різні види девіантної поведінки не лише у реальному, але і віртуальному середовищі [1 та ін.]. Відповідно постає питання про справжні причини становлення асоціальної спрямованості особистості та девіантних проявів у різних вікових групах.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблема прояву асоціальної спрямованості особистості та девіантної поведінки на різних етапах онтогенезу є актуальною і продовжує привертати до себе увагу психологів, оскільки сучасне суспільство, що характеризується швидкими, частими і глобальними змінами, не може не піднімати питань про сутність девіантної поведінки, її причини, межі та вікові особливості. Фахівці, що займаються вивченням причин девіантних поведінкових проявів, вказують на низький соціометричний статус, який заважає індивіду відповідати соціальним вимогам суспільства (А. Коен, Р. Кловард, Л. Олін); стан суспільної аномії (Е. Дюркгейм); суперечності між вимогами суспільства і наявністю засобів для їхньої реалізації (Р. Мертон); готовність застосовувати неправомірні засоби для

здійснення свого плану (Р. Кловард, Л. Олін); недосконалості у суспільній системі та аргументація для виправдання деструктивної поведінки особистості (Г. Сайкс, Д. Матза); референтна група зі злочинною спрямованістю (Е. Сазерленд); отримання вигоди та примноження засобів від скоєння злочинів (Р.Берджес, Р. Ейкер), кримінальний авторитет, ідентифікація із ним, бажання наслідувати його (Д. Глезер); соціальна значущість та авторитетна позиція (С. Мілграм, Ф. Зімбардо); недолік громадського контролю (І. Най). Заслугує на увагу нещодавно захищена докторська дисертація Н. Гуртовенко на тему «Соціально-психологічні засади корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів».

Формулювання цілей статті

Мета статті – аналіз своєрідності відхильної поведінки та асоціальної спрямованості особистості на усіх етапах онтогенезу.

Виклад основного матеріалу

Онтогенез – це процес індивідуального розвитку людини. Сам факт наявності такої дисципліни, як вікова психологія, свідчить про великий вплив віку на особливості особистості у певні періоди її розвитку. У психології існують різні вікові періодизації. Зупинимося на трьох умовних етапах (асоціальна спрямованість у дитячому, підлітковому та юнацькому віці), виокремлених на основі аналізу подібності та відмінності проявів асоціальної спрямованості особистості різних вікових груп, подібно до розвитку агресивності та антисоціальної поведінки у різні періоди онтогенезу за Паттерсоном [7].

Асоціальна спрямованість особистості у дитячому віці. У віці 5-8 років асоціальна спрямованість виражалася у вигляді первинних форм відхильної поведінки, наприклад, дитяча брехливість у ранньому віці та крадіжки, прояв агресивної поведінки та негативні прояви у сім'ї або групі однолітків, спостерігалися стійкі або агресивні види протесту проти навчання, яскраво виражена залежність від комп'ютерних ігор. Вторинні форми відхильної поведінки (крадіжки, втечі із дому) посилювалися на подальшому етапі (у 3-4-х класах). У ранньому дитинстві та дошкільному віці дитина засвоює від батьків базові норми соціальної поведінки, отримує уявлення про те, що добре, а що погано, як можна і як не можна поводитися [6]. Якщо морально-етичні норми були засвоєні повноцінно, то у майбутньому у дитини буде знижений ризик вчинити протиправний вчинок. Паралельно з цим відіграють роль емоційне ставлення батьків до дитини, стиль батьківського виховання,

позитивний інтерес батьків до її потреб. Дитина, яку батьки сприймають тепло, чії ініціативи заохочуються, починає формувати великий набір форм поведінки, які сприятимуть її флексибільності та адаптивності у різних життєвих ситуаціях. Дитина ж, яка була змушена замкнутися у собі і придушувати власні внутрішні потреби через суворість батьків, виявиться ригідною і буде користуватися вузьким спектром відпрацьованих форм поведінки, які допомагають їй уникнути покарання, у т. ч. до брехні та обману, що у подальшому значно підвищить ризик вчинення нею протиправного діяння. Тут також засвоюються форми поведінки, які демонструють батьки: якщо дитина бачить, що батько сам вчиняє протиправні дії (наприклад, бреше під час розмови з іншими дорослими або самій дитині), дитина інтеріоризує ці моделі поведінки і буде сама користуватися ними у майбутньому.

При описі відхильної поведінки у ранньому віці дослідники вказують на фобії, проблеми із поведінкою (агресія-аутоагресія), адаптацією, а також низькі адаптаційні можливості. У віці 7-12 років можна спостерігати більш важкі первинні прояви: крадіжки прогресують і набувають великих розмірів, втечі із дому стають регулярними, дитина спілкується з асоціальними групами однолітків, проявляє агресію і хуліганство на тлі супутньої прогресуючої педагогічної занедбаності, припинення навчання і втрата контакту із рідними [4].

Коли дитина йде до школи, їй необхідно пристосуватися до нового освітнього середовища, зайняти певний соціальний статус серед однолітків. Тут у неї з'являється можливість використовувати усі ті форми адаптації, яких вона навчилася раніше, і напрацювати нові. Чим благополучнішою буде атмосфера у школі, доброзичливішими стосунки однокласників і вчителів, тим більш імовірно, що дитина буде користуватися соціально схваленими схемами поведінки (наприклад, співпрацювати з однолітками для досягнення спільних цілей) і навпаки, якщо шкільне середовище спонукає її до використання обману, маніпуляцій та інших асоціальних форм поведінки, вони будуть закріплюватися в її поведінці і посилюватися надалі. У молодшому шкільному віці відхильна поведінка реалізується у непослуху, пустоцах, бешкетництві, проступках; дитячому негативізмі, впертості, примхах, свавілі, недисциплінованості тощо. Для дитячого віку притаманне переважання девіацій у формі антисоціальної поведінки (насильства стосовно молодших за віком або ровесників, жорстокого поводження із живими істотами, крадіжок, дрібного хуліганства, підпалів, руйнування чужого майна); асоціальної поведінки (у формі втеч із дому, бродяжництва, прогулів у закладі освіти, агресивної

поведінки, лихослів'я, брехні, крадіжок чужого майна, вимагань, жебрацтва); аутодеструктивної поведінки (у формі тютюнопаління і токсикоманії). У цілому для періоду дитячого віку аутодеструкція є мало характерною).

У дитинстві однією із головних причин відхилень у поведінці дітей є несформованість базового почуття довіри до навколишнього світу і відсутність безпеки. Тривожність дитини може проявлятися у негативізмі, плаксивості, агресії у формі захисної реакції. У цілому до дітей з асоціальною спрямованістю із девіантною поведінкою найчастіше відносять: агресивних, запальних, пасивних. Виокремлюють дві найчастіші причини агресії у дитячому віці: боязнь бути травмованим, ображеним; пережита образа, душевна травма. Для таких дітей характерною є фізична агресія (бійки, руйнівне ставлення до речей, діти ламають потрібні речі, підпалюють їх) і вербальна агресія (ображають, дражнять, лаються). Конфліктні ситуації, що виникають у взаємодії дітей, часто призводять до ізоляції дитини від колективу, тим самим перешкоджаючи повноцінному розвитку її особистості [8]. Запальними вважають дітей, влаштовують істерику, можуть розплакатися, виявити прояви люті, але агресії при цьому не виявляють. З такими нападами треба працювати на їхнє упередження. Пасивних дітей дорослі часто сприймають як слухняних і не вбачають у їхній пасивній поведінці приводу для занепокоєння (при тому, що така дитина може бути нещасною, демонструвати пригніченість чи сором'язливість. Подібна поведінка дитини найчастіше є реакцією на дефіцит належної уваги або маркером негараздів вдома. Є ще одна категорія дітей, яка заслуговує на увагу із точки зору розглянутого феномену. Гіперактивна дитина – дитина із надмірною психічною і моторною активністю. Вона відрізняється підвищеною імпульсивністю і неуважністю; такі діти швидко відволікаються, їх однаково легко і порадувати, і засмутити. Їх часто плутають із педагогічно занедбаними дітьми і дітьми із дисфорією. Дисфорія у дитини – розлад настрою з акцентом на дратівливість і агресивність. Дитина стає вічно незадоволеною, похмурою, тужливою, злобною, різкою і непоступливою.

Дослідниками виокремлюються типові причини формування асоціальної спрямованості і девіантної поведінки молодших школярів: низький рівень шкільної зрілості дитини; труднощі в освоєнні ролі учня і відповідності вимогам і нормам навчального закладу; відсутність стійкої мотивації до навчання, деперсоналізація; висока стомлюваність, виснажливість психічних процесів; непереносимість освітнього

навантаження; конфлікти із вчителями; низький соціометричний статус дитини у групі однолітків.

Педагогам школи необхідно знати про закономірності та детермінацію розвитку девіантної поведінки. Даючи характеристику процесу розвитку негативних психологічних новоутворень, дослідники виокремлюють кілька категорій дітей, які перебувають у дезадаптованому стані:

- «важко виховувані» учні, які мають близькі до норми показники дезадаптації, зумовленої особливостями темпераменту, порушеннями функціонування мозку, концентрацією уваги, збоjami розвитку, специфікою виховних впливів;

- нервові учні, що характеризуються незрілістю емоційної сфери, що заважають управлінню емоціями, подоланню переживань;

- складні учні, які не вміють вирішувати власні проблеми способами, прийнятними у суспільстві. Такий стан виникає у результаті внутрішніх конфліктів, нестійкої емоційно-вольової сфери, наступаючих змін особистості, які поступово стають усе більш яскраво вираженими, у результаті стають незворотними;

- фрустровані учні, що характеризуються стійкими формами саморуйнівної поведінки, яка є небезпечною для їхнього здоров'я;

- учні-делінквенти, які постійно балансують на межі дозволеної та протиправної поведінки. Сплеск ненормативної поведінки, як правило, можна спостерігати у підлітковому віці, але накопичення, акумуляція негативного досвіду у дитячому віці є поступовим процесом, делінквентна поведінка у підлітковому віці є результатом упущення і недоопрацювання сім'ї, школи саме у молодшому шкільному віці [2].

Особливості прояву асоціальної спрямованості у підлітковому віці. Дослідження, присвячені проблемі виявлення типових особливостей учнів з асоціальною спрямованістю особистості, дозволили виокремити характерні ознаки асоціальної спрямованості особистості, що відповідають підлітковому віку, які виражаються у нерозвиненості лідерських якостей і, отже, низькому соціометричному статусі, що займає у групах однолітків [1]. У такій ситуації знижується рівень навчальної мотивації, у зв'язку із відсутністю розуміння процесу навчальної діяльності як провідної і основної, характерної у цьому віці, при цьому перевага у спілкуванні віддається соціальним мережам на шкоду навчанню та іншим сферам життєдіяльності. У таких підлітків відсутні друзі, недостатньо розвинений рівень моральної самосвідомості, дифузної «Я-концепції».

У частини учнів відбувається невротичний розвиток особистості зі стійким зниженням самооцінки («комплексом неповноцінності», відмовою від себе – частіше у учнів жіночої статі), виникають патологічні підліткові поведінкові реакції (групування, протест, опозиція, емансипація), порушується психосексуальний розвиток (у учнів чоловічої статі – «пропуск» фази романтичних і примітивізм еротичних відносин; у учнів жіночої статі – рання і залежна психосексуальна поведінка).

Ближче до старшого підліткового віку у частини учнів спостерігалася криза сенсу життя; нестійкість самооцінки у психосексуальній сфері та соціальних відносинах; відзначалися ознаки шкільної дезадаптації у формі зниження успішності та інтересу до навчання; неготовності до переходу на подальші ступені освіти; слабкого розвитку вольової саморегуляції та зрілих психологічних захистів. Крім цього, підліткам властиве заперечення авторитету, демонстративна поведінка і висока схильність до групового тиску [5]. На цьому етапі особливо важливим є соціальне оточення підлітка, його референтна група, також важливо, які норми моралі у нього сформувалися на попередніх етапах. Крім того, негативний вплив однолітків може бути компенсований турботою батьків, якщо раніше вони зуміли вибудувати із дитиною довірчі відносини. Важливо відзначити, що прояв дрібних девіацій у цілому є якщо не нормою, то близьким до норми явищем у підлітковому віці і далеко не завжди свідчить про неуспішну адаптацію.

Асоціальна спрямованість особистості у підлітковому віці найчастіше проявлялася у таких формах: у учнів чоловічої статі – залучення до асоціальних груп, злочини проти особистості, крадіжки, грабежі, кримінальний бізнес, вживання алкоголю і наркотиків; в учнів жіночої статі частіше відзначаються сексуальна залежність, раннє статеве життя, проституція, вживання алкоголю, втечі із дому, підвищений рівень агресивності.

Часто зустрічаються такі форми девіантної поведінки в учнів: дромоманія (повторні втечі дитини із дому), піроманія (прагнення до підпалів), інфантилізм (збереження у психіці та поведінці особливостей, властивих дитячому віку – наївність, дитяча захопленість, потреба у розраді та опіці) і гіпердинамічна поведінка (рухома розгальмованість, непосидючість у поєднанні із порушенням уваги та ін.), алкоголізм, безладний статевий життя. У цілому можна сказати, що найбільш частими причинами генезису асоціальної спрямованості особистості та девіантної поведінки учнів можуть бути: соціально-педагогічна занедбаність; глибокий психологічний дискомфорт; відхилення у стані

фізичного та психічного здоров'я; відсутність безпечної та вільної зони самовираження; зсув соціальних та особистісних цінностей під впливом навколишнього середовища.

У підлітковому віці девіантна поведінка характеризується прогулами окремих уроків чи цілих навчальних днів; втечами із дому; крадіжками чужих речей; пограбуваннями (при цьому можуть застосовуватись погрози чи сила); участю у бійках; частими конфліктами із шкільним керівництвом, членами сім'ї, однокласниками тощо; вживанням спиртних напоїв, наркотичних, снодійних і транквілізуючих засобів, курінням; девіацією сексуальної поведінки у формі мастурбації, петингу, раннього статевого життя тощо); суїцидальною поведінкою.

Емоційно-вольова сфера девіантних підлітків характеризується агресивністю, дратівливістю, конфліктністю, імпульсивністю, запальністю, що створює труднощі у спілкуванні старших підлітків з оточуючими. Вони меншою мірою доброзичливі по відношенню до оточуючих.

Відзначаються такі типи порушень у поведінці підлітків, які пов'язані з асоціальною спрямованістю:

- «одиначний агресивний тип». У діагностиці цього типу виокремлюють критерії: порушення поведінки, результатом якого є крадіжки, регулярні втечі із дому, навмисна брехня, пропуски шкільних занять, участь у підпалах, вандалізмі, руйнуванні чужої власності, прояв жорстокості до людей або тварин тощо;
- домінування агресивної фізичної або вербальної поведінки;
- груповий агресивний тип. Такий тип відрізняється особливістю агресії у поведінці, яка проявляється в основному у групі друзів, поза домом;
- порушення поведінки, що проявляється у непокорі та неслухняності. Найчастіше у такого типу діагностується поведінка, що викликає негативне ставлення, ворожість, часто спрямована проти батьків або вчителів.

Поведінка підлітка, що має асоціальну спрямованість особистості, проявляється у функціонуванні деяких психічних процесів (посилення збудливості або загальмованості нервових процесів, що призводять або до активності, збудливості, афективності, або до пасивності, розсіяності, замкнутості індивіда тощо); якості особистості та риси характеру (неорганізованість, недисциплінованість, брехливість, озлобленість, агресивність); нерозвинена культура,

заперечення моральних норм, прояв негативу і ворожості до оточуючих; шкідливі звички (вживання психоактивних речовин, азартні ігри).

Особливості прояву асоціальної спрямованості в юнацькому віці. Коли підліток досягає повноліття і переходить на стадію юності, усі вивчені форми поведінки вже фактично закріплено і курс подальшого розвитку особистості намічено. Представленість ризику формування асоціальної спрямованості особистості має ще й виразну територіальну неоднорідність, умовно можна вести мову про такий порядок значущості видів поведінки, що загрожує здоров'ю, властивій сучасній молоді:

– адиктивна поведінка може детермінувати ризик виникнення таких хвороб, як алкоголізм; наркотична залежність, що у свою чергу створює ризики на захворювання на наркоманію, ВІЛ-інфікування, СНІД; паління різного роду сурогатів може стати причиною онкологічних захворювань, перш за все верхніх дихальних шляхів;

– сексуальна поведінка може приймати небезпечні варіації (такі як сексуальна розбещеність, небезпечні сексуальні контакти, наслідком яких може стати ризик захворювання на статеві інфекції та СНІД, а також передчасні підліткові вагітності);

– кримінальна поведінка, що характеризується проявами насильства, наслідками яких стає ризик травматизму і кримінальної відповідальності.

То ж саме ці різновиди відхильної поведінки та характерної їй носіям асоціальної спрямованості першочергово мають визначати методи і зміст програм профілактики у середовищі молодих людей [3].

Життєдіяльність молодого покоління розвивається не лише у реальному, але й у віртуальному просторі. Молоді люди у цей час постійно використовують інтернет для спілкування, освіти та відпочинку. Однак комунікативне, дозвілєве, освітнє середовище – це лише частина великої сфери віртуального світу. Слід позначити амбівалентність діяльності у віртуальному просторі, який може слугувати майданчиком для здійснення не тільки конструктивних практик, але й для девіантної активності та реалізації патернів асоціальної спрямованості особистості молодого покоління.

Поява різних соціальних і психологічних проблем у межах інтернет-простору, в який залучено усе більше учнів, містить поведінку особистості, яка не дотримується загальноприйнятих норм та усталених етичних принципів. У соціальних мережах девіантна поведінка людей юнацького та молодого віку проявляється особливо гостро. Молоді люди можуть створювати кілька акаунтів і надавати мінімальну

кількість правдивої інформації про себе, завдяки цьому вони дозволяють собі не керуватися етичними нормами, безкарно ображати і принижувати інших користувачів. У першу чергу, однією з основних причин великої кількості випадків девіантної поведінки особистості з асоціальною спрямованістю у мережі є анонімність. Це особливість віртуального простору, яка дозволяє уникнути покарання. Часто інтернет підсилює адикції – залежності і дає їм можливість для яскравого прояву. Асоціальна спрямованість особистості у мережі зазвичай проявляється через кіберагресію, ворожість, сексуальну і комунікативну адикцію, футоагресію, надцінні захоплення тощо. Кібер-агресія проявляє себе у різних формах: тролінг, кібермобінг, астротурфінг. Тролінг являє собою розміщення різних провокаційних повідомлень і можливий лише у межах повної анонімності. Він негативно впливає на сам процес віртуальної комунікації. Кібермобінг являє собою навмисну публікацію образливих матеріалів, погроз протягом довгого часу. Ця форма агресії, на відміну від тролінгу, завдає більше шкоди особистості, вона несе можливі психологічні, емоційні проблеми. Астротурфінг належить до більш глобальних форм кібер-агресії і містить прагнення до управління громадською думкою за допомогою найнятих людей або спеціальних програм.

Таким чином, відповідно до віку на усіх етапах оньогенезу визначається своєрідність відхильної поведінки та асоціальної спрямованості особистості. Вікова динаміка правопорушень за їхньою частотою виглядає таким чином: більшість злочинців за віком – це молоді люди від 25 до 35 років; кількість злочинів має тенденцію до зростання від 14 років до 29 років; пік скоєння злочинів – це вік 29 років; після цього і до 40 років можна спостерігати поступове зниження показників.

Аналіз даних, що стосуються розвитку цих девіацій, з усією очевидністю показує своєрідність кожної із них на різних вікових етапах. При цьому характерно, що різні форми поведінки, пов'язані із ризиком для здоров'я, не просто актуалізуються на різних вікових етапах, але і мають, вірогідно, особливе культурне значення, яке у певному віці і є для школярів і студентів одним із засобів як саморегуляції, так і вирішення певних, відповідних віку соціально-статусних завдань.

Таким чином, однією із головних особливостей юнацького віку, включаючи і пізню юність, і молодість, є усвідомлення власної індивідуальності, неповторності і формування «образу Я». Слід зазначити, що за останні десятиліття відбувся зсув самосвідомості із 17-19 років до 23-25. У цей період молоді люди знаходяться в активному

пошуку сфери для успішного самоствердження. Якщо цього не відбувається, то можлива невротизація, хвороба або втеча у кримінальне життя, де з'являється можливість самоствердитися. Наявність патологічних рис характеру сприяє девіантній поведінці та асоціальній спрямованості особистості. Відзначається, що більшість молодих людей із делінквентною поведінкою не мають будь-яких стійких прагнень, інтересів, життєвих цілей, немає у них і характерних для більшості учнів різноманітних здорових пізнавальних інтересів.

Провокуючими чинниками асоціальної спрямованості особистості вважаються нервово-психічна нестійкість, акцентуації характеру і поведінкові реакції (реакція опозиції викликається завищеними вимогами; реакція негативної імітації – це поведінка, при якій навмисно протиставляється нав'язуваний моделі; реакція компенсації, наприклад, невдачі у навчальній діяльності замінюються або компенсуються ризиками у поведінці; реакція гіперкомпенсації – це прагнення до успіху, що виявляється у найбільш важкій для молодої людини діяльності; реакція емансипації – прагнення звільнитися від нав'язливої опіки дорослих, самоствердитися; реакція групування – прагнення до об'єднання у групи, ця реакція значною мірою пояснює те, що переважна більшість учнів долучаються до психоактивних речовин у групі однолітків).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, ми розглянули трансформацію асоціальної спрямованості особистості в онтогенезі, яка проявляється через реалізацію різних форм відхильної поведінки. Дослідження феномену асоціальної спрямованості необхідно виконувати, реалізуючи інтегративний підхід завдяки тому, що він містить синтез аспектів багатьох підходів – системного, міждисциплінарного, діяльнісного, суб'єктного та типологічного. Принциповим моментом, який залишився без уваги більшості дослідників, є прояв досліджуваного феномену у різному освітньому середовищі, без врахування його специфічності, та його розвиток відповідно до вимог транзитивності суспільства, а також необхідності серйозного осмислення предметної області наук, що вивчають детермінацію асоціальної спрямованості особистості.

Література

1. Андрусишин Р. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. №69. С. 13-19.

2. Бабаджанова А., Шимко В. Профайлінг поведінкових стереотипів як основа стратегій психологічної допомоги підліткам із девіантною поведінкою. *Психологічний журнал*. 2025. №14. С. 107-115.
3. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків. К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2016. Ч. 1. 188 с.
4. Hagedorn J.M. A world of gangs: Armed young men and gangsta culture. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2009. 240 p.
5. Hagedorn J.M. The global impact of gangs. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2005. Vol. 21. Iss. 2. P. 153-169. <https://doi.org/10.1177/1043986204273390>
6. Huesmann L.R. Childhood aggression and adult criminality / L.Rowell Huesmann, Leonard D.Eron // Facts, Frameworks and Forecasts / ed. Joan McCord. London; New York : Routledge, 2017. P. 137-156.
7. Gerald R. Patterson, Richard A. Littman and William Bricker. Assertive Behavior in Children: A Step toward a Theory of Aggression. Monographs of the Society for Research in Child Development. [Vol. 32, No. 5, Assertive Behavior in Children: A Step toward a Theory of Aggression \(1967\)](#), pp. iii-iv+1-43.
8. Gibson M. Editors' introduction / Mary Gibson, Nicole Hahn Rafter // Criminal man / Cesare Lombroso; transl. and ed.: M.Gibson, N.H. Rafter. Durham, NC: Duke University Press, 2006. P. 1-38.
9. Research with children: Perspectives and practices / eds Pia Christensen, Allison James. 2nd ed. London; New York: Routledge, 2008. 312 p.

References

1. Andrusyshyn, R. (2022). *Analiz osoblyvostey rozvytku deviantnoi' povedinky pidlitkiv*. Naukovyj visnyk Uzhgorod'skogo nacional'nogo universytetu, 69, 13–19. (in Ukrainian)
2. Babadzhanova, A., Shymko, V. (2025). *Profajling povedinkovyh stereotypiv jak osnova strategij psihologichnoi' dopomogy pidlitkam iz deviantnoju povedinkoju*. Psihologichnyj zhurnal, 14, 107–115. (in Ukrainian)
3. Vol'nova, L. M. (2016). *Profilaktyka deviantnoi' povedinky pidlitkiv*. К.: Nacional'nyj pedagogichnyj universytet imeni M.P. Dragomanova. Ch. 1. 188 s. (in Ukrainian)
4. Hagedorn, J. M. (2009). *A world of gangs: Armed young men and gangsta culture*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press. 240 p.
5. Hagedorn, J. M. (2005). The global impact of gangs. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21. 2, 153-169. <https://doi.org/10.1177/1043986204273390>
6. Huesmann, L. R. (2017). *Childhood aggression and adult criminality* / L.Rowell Huesmann, Leonard D.Eron // Facts, Frameworks and Forecasts / ed. Joan McCord. London; New York: Routledge, 137-156.

7. Gerald, R. Patterson, Richard, A. (1967). *Littman and William Bricker. Assertive Behavior in Children: A Step toward a Theory of Aggression*. Monographs of the Society for Research in Child Development, [32, 5. Assertive Behavior in Children: A Step toward a Theory of Aggression](#), 1-43.

8. Gibson, M. (2006). *Editors' introduction* / Mary Gibson, Nicole Hahn Rafter // *Criminal man* / Cesare Lombroso; transl. and ed.: M.Gibson, N.H. Rafter. Durham, NC: Duke University Press, 1-38.

9. *Research with children: Perspectives and practices* / eds Pia Christensen, Allison James. 2nd ed. London; New York: Routledge, 2008. 312 p.